

Mehmet Akif Ersoy'un Düşünce Dünyası: İslam, Siyaset ve Modernleşme

The Intellectual World of Mehmet Akif Ersoy: Islam, Politics and Modernization

Necmi ALTINTAŞ^{1,*}

¹ Dr. Bağımsız Yazar

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş 09.03.2026

Tarihi:

Kabul 13.04.2026

Tarihi:

Anahtar Kelimeler:

Mehmet Akif Ersoy,
İslamcılık, Modernleşme,
Milliyetçilik, Siyasal Düşünce

ÖZ

Bu çalışma, Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyasını İslam, siyaset ve modernleşme ekseninde incelemeyi ve onun bu alanlara ilişkin yaklaşımını Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini kapsayan tarihsel bağlam içerisinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu, Mehmet Akif Ersoy'un yaşadığı dönemde ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümler karşısında İslam, modernleşme ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi nasıl konumlandığıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda başta Safahat olmak üzere Mehmet Akif Ersoy'un şiir ve yazıları birincil kaynak olarak incelenmiş; ayrıca konuya ilişkin ikincil literatürden yararlanılarak karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırma bulguları, Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesinin ne katı bir gelenekçilik ne de Batı merkezli bir modernleşme anlayışıyla açıklanabileceğini göstermektedir. Akif'in bilim ve teknolojinin alınmasını savunurken ahlaki ve kültürel değerlerin korunmasını esas alan seçici bir modernleşme anlayışı geliştirdiği görülmektedir. Bununla birlikte milliyetçilik anlayışının ümmet merkezli bir perspektiften mukaddesatçı bir çerçeveye evrildiği, ancak bu dönüşümün seküler bir karakter taşımadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak çalışma, Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesini ideolojik sınıflandırmaların ötesinde tarihsel ve ahlaki bağlam içerisinde ele alarak literatüre bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır.

ARTICLE INFO

Research Article

Received 09.03.2026

Accepted: 13.04.2026

Keywords:

Mehmet Akif Ersoy, Islamism,
modernisation, nationalism,
political thought

ABSTRACT

This study examines Mehmet Akif Ersoy's intellectual world within the framework of Islam, politics, and modernization. It evaluates his approach to these issues in the context of the late Ottoman period and the early years of the Republic of Turkey. The central research question is how Ersoy positioned the relationship between Islam, modernization, and nationalism in response to the political, social, and cultural transformations of his time. The study employs a qualitative research approach, primarily using document analysis. Ersoy's poems and writings, particularly Safahat, were examined as primary sources. Relevant secondary literature was also consulted to conduct a comparative analysis. The findings suggest that Ersoy's ideas cannot be explained by rigid traditionalism or a Western-centric model of modernization. Rather, he developed a selective understanding of modernization, advocating the adoption of scientific and technological progress while emphasizing the preservation of moral and cultural values. Furthermore, the study reveals that his understanding of nationalism evolved from a perspective centered on the ummah toward a framework oriented toward sanctity, without adopting a secular character. In conclusion, this study contributes to the literature by analyzing Ersoy's intellectual legacy within its historical and moral context rather than reducing it to fixed ideological categories.

* dr.necmi.altintas@gmail.com

GİRİŞ

Modern Türk düşünce tarihinin önemli isimlerinden biri olan Mehmet Akif Ersoy, edebi kimliğinin yanı sıra din, siyaset ve toplum meselelerine ilişkin geliştirdiği düşüncelerle dönemin entelektüel tartışmalarında önemli bir yer edinmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümler, İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı krizler ve modernleşme tartışmaları, Akif'in düşünce dünyasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu nedenle Akif'in fikirleri yalnızca edebiyat tarihi bağlamında değil; siyasal düşünce, modernleşme ve İslamcılık tartışmaları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir düşünsel miras sunmaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda köklü dönüşümlerin yaşandığı bir sürece girmiştir. Sanayi Devrimi'nin Avrupa'da hız kazanması ve modern devlet yapılanmalarının güçlenmesiyle birlikte Osmanlı da bu değişim sürecine ayak uydurmaya çalışılmıştır. Devletin dağılmasını önlemek ve toplumsal bütünlüğü korumak amacıyla Osmanlı aydınları, farklı dini ve etnik unsurları ortak bir vatandaşlık bilinci etrafında birleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu çerçevede öncelikle Osmanlıcılık düşüncesi savunulmuş; ancak bu ideolojinin beklenen karşılığı bulamamasıyla birlikte İslamcılık düşüncesi giderek daha belirgin hale gelmiştir (Yıldız, 2012, s. 4–12).

İslamcılık, Osmanlı Devleti'nin özellikle II. Meşrutiyet sonrasında karşı karşıya kaldığı siyasal ve toplumsal krize karşı geliştirilen dini-siyasi bir düşünce akımıdır. Halifelik kurumunu merkeze alan bu yaklaşım, Müslüman toplulukları Batı emperyalizmine karşı bir arada tutmayı ve İslam dünyasında siyasal birliği sağlamayı amaçlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da belirli ölçülerde benimsenen bu düşünce, hem iç politikada meşrutiyet rejimini meşrulaştırma hem de dış politikada Müslüman unsurları İstanbul'daki halifeye bağlama stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte İslam, yalnızca bireysel bir inanç alanı olarak değil, aynı zamanda siyasal düzeni şekillendiren temel bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Nitekim 1876 Kanun-ı Esasi'sinde padişahın halife sıfatıyla İslam dininin koruyucusu olarak tanımlanması, dinin siyasal düzen içindeki rolünü anayasal düzeyde meşrulaştırmıştır (Yücel, 2020, s. 503–508).

Batılılaşma hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte İslamcı düşünürler, geleneksel Hristiyan–Müslüman karşıtlığından ziyade pozitivist dünya görüşüne ve seküler modernleşme anlayışına yönelik eleştiriler geliştirmiştir. Tanzimat sonrasında şekillenen bu eleştirel zemin, Mehmet Akif Ersoy'un modernleşme anlayışının fikri arka planını oluşturmaktadır (Kara, 2017). Literatürde Mehmet Akif'in düşüncesi bazı çalışmalarda modernist İslamcılık çerçevesinde değerlendirilirken, bazı araştırmalarda ise ahlak ve dini değerlere yaptığı vurgu nedeniyle gelenekçi-muhafazakâr bir çizgide konumlandırılmaktadır. Bu çalışma, söz konusu yaklaşımları karşılaştırmalı biçimde ele

olarak Akif'in düşüncesinin bu iki uç arasında özgün ve dengeli bir konum oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Bu bağlamda Mehmet Akif Ersoy üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, araştırmacıların onun düşüncesini farklı teorik çerçeveler içerisinde değerlendirdikleri görülmektedir. İsmail Kara ve Hasan Şen gibi bazı araştırmacılar Akif'i modernist İslamcılık geleneği içinde ele alarak onun Batı'nın bilim ve teknik birikiminin alınmasını savunan yönünü ön plana çıkarmaktadır. Buna karşılık Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç gibi düşünürler ise Akif'in düşüncesinde ahlaki ve dini değerlerin merkezi konumuna vurgu yaparak onu daha çok gelenekçi-muhafazakâr bir çizgide değerlendirmektedir. Bununla birlikte bazı çalışmalar Akif'in fikir dünyasını yalnızca İslamcılık düşüncesi bağlamında ele almakta, siyaset, modernleşme ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi birlikte değerlendiren çalışmalar ise görece sınırlı kalmaktadır. Bu çalışma, söz konusu literatürü karşılaştırmalı olarak değerlendirerek Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesini İslam, siyaset ve modernleşme ilişkisi çerçevesinde tarihsel bağlamıyla birlikte ele almayı ve onun modern Türk düşünce tarihi içindeki özgün konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın temel sorunsalı, Mehmet Akif Ersoy'un Osmanlı Devleti'nin çözülme süreci ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşanan siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümler karşısında İslam, modernleşme ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi nasıl konumlandırıdır. Çalışmanın amacı, Akif'in düşüncelerini yalnızca biyografik ya da ideolojik bir çerçeveye indirgmeden tarihsel bağlamı içinde bütüncül bir perspektifle analiz etmektir.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; doküman analizi tekniği kullanılarak başta Safahat olmak üzere Mehmet Akif Ersoy'un şiir ve nesir eserleri birincil kaynak olarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra konuya ilişkin ikincil literatürden yararlanılarak karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede çalışma, Mehmet Akif Ersoy'un ne mutlak anlamda gelenekçi ne de Batı merkezli bir modernleşme anlayışına sahip olduğunu; aksine bilim ve tekniğin alınmasını savunurken ahlaki ve kültürel değerlerin korunmasını esas alan seçici bir modernleşme anlayışı geliştirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, literatür taraması ve metodoloji bölümlerinin ardından bulgular ve tartışma başlığı altında üç ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Mehmet Akif Ersoy'un milliyetçilik anlayışı tarihsel bağlamı içerisinde ele alınmaktadır. İkinci kısımda onun siyasal düşünceleri ve yönetim anlayışı incelenmektedir. Üçüncü kısımda ise Mehmet Akif Ersoy'un modernleşme konusundaki yaklaşımı değerlendirilerek genel bir analiz sunulmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyası, modern Türk düşünce tarihi içerisinde farklı disiplinler tarafından ele alınmış önemli araştırma konularından biridir. Akif üzerine yapılan çalışmalar genel

olarak edebiyat, İslamcılık düşüncesi, milliyetçilik ve modernleşme tartışmaları etrafında şekillenmektedir. Bununla birlikte bu çalışmaların önemli bir kısmı Akif'in düşüncelerini belirli temalar çerçevesinde ele almaktadır.

Akif'in düşünce dünyasını İslamcılık bağlamında ele alan çalışmaların önemli bir kısmı, onun Kur'an ve Sünnet merkezli bir toplumsal ve siyasal düzen anlayışını savunduğunu vurgulamaktadır. İsmail Kara'nın çalışmaları, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan İslamcı düşünce hareketlerini tarihsel bağlamı içerisinde ele alarak Mehmet Akif'in bu düşünsel çevre içerisindeki konumunu ortaya koymaktadır (Kara, 2017). Benzer biçimde Hasan Şen de Akif'in düşüncelerini biyografik ve entelektüel gelişimi çerçevesinde inceleyerek onun İslamcı düşünce geleneği içerisindeki yerini değerlendirmektedir (Şen, 2016).

Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyasını İslamcılık ve modernleşme tartışmaları çerçevesinde ele alan çalışmalar, onun yalnızca edebi kimliğiyle değil, aynı zamanda İslam dünyasının karşı karşıya bulunduğu krizlere yönelik çözüm arayışlarıyla da öne çıkan bir düşünür olduğunu göstermektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı, Akif'in düşüncesini yenilenme ve ihya fikri etrafında şekillenen modernist İslamcılık çizgisi içinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda Akif'in Kur'an ve Sünnete dönüş çağrısı, içtihadın yeniden canlandırılması ve ittihad-ı İslam fikri üzerinden Müslüman toplumların yeniden dirilişini hedefleyen bir düşünsel çerçeve geliştirdiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda Akif'in Batı'nın bilimsel ve teknik birikiminden yararlanılması gerektiğini savunduğu, ancak kültürel ve ahlaki alanlarda taklitçi bir modernleşme anlayışına mesafeli durduğu ifade edilmektedir (Koyuncu & Erkol, 2022).

Akif, Batı'nın bilimsel ve teknik birikiminden yararlanılmasını gerekli görmüş; buna karşılık kültürel ve ahlaki değerlerin korunmasını esas alan seçici bir modernleşme anlayışı geliştirmiştir. Bu yaklaşım, modernleşmenin kültürel bir taklit süreci olarak değil, toplumsal ve ahlaki değerlerle uyumlu bir dönüşüm süreci olarak ele alındığını göstermiştir. Bu yönüyle Akif'in modernleşme anlayışı, Batı'yı bütünüyle reddeden bir gelenekçilik ile Batı'yı sorgusuz biçimde taklit eden bir modernleşme anlayışı arasında özgün bir denge kurmuştur. Bu çerçevede literatürde de Mehmet Akif'in düşünce dünyasının belirli bir ideolojik kalıba indirgenemeyecek kadar çok yönlü olduğu ve onun ideolojik bağımlılıkların ötesinde bir aydın sorumluluğu bilinciyle hareket eden bir düşünür olarak değerlendirildiği vurgulanmaktadır (Yeşilyurt, 2022, s. 187).

Literatürde Akif'in modernleşme anlayışını inceleyen çalışmalar, onun Batı ile kurduğu ilişkiyi eleştirel ve seçici bir perspektifle değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Akif, İslam dünyasının geri kalmışlığını yalnızca dışsal siyasal ve ekonomik faktörlerle açıklamamakta; aynı zamanda Müslüman toplumların içsel sorunlarına da dikkat çekmektedir. Cehalet, taassup, taklitçilik ve yanlış kader anlayışı gibi zihinsel ve toplumsal problemler, Akif'in eleştirilerinde öne çıkan başlıca unsurlar

arasında yer almaktadır. Bu yönüyle Akif'in modernleşme yaklaşımı, teknik ilerlemenin yanı sıra toplumsal zihniyetin ve ahlaki değerlerin yeniden inşasını da içeren kapsamlı bir yenilenme düşüncesi olarak değerlendirilmektedir (Alperen, 2022).

Literatürde Akif'in düşünce dünyasını milliyetçilik bağlamında ele alan çalışmalar da önemli bir yer tutmaktadır. Köroğlu, Mehmet Akif'in milliyetçilik anlayışının Birinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanan siyasal gelişmelerle birlikte dönüşüm geçirdiğini ve ümmet merkezli bir perspektiften mukaddesatçı bir milliyetçilik anlayışına yöneldiğini ileri sürmektedir (Köroğlu, 2004). Bu değerlendirme, Akif'in milliyetçilik anlayışının etnik temelli bir karakter taşımadığını; daha çok dini ve ahlaki değerlerle şekillenen bir toplumsal birlik fikrine dayandığını göstermektedir. Nitekim Kılıç da Akif'in kavmiyetçilik eleştirisinin İslam toplumlarının siyasal ve ahlaki bütünlüğünü koruma amacı taşıdığını vurgulamaktadır (Kılıç, 2017).

Mehmet Akif Ersoy'un siyasal düşüncesini ve dönemin siyasal hareketleriyle ilişkisini ele alan çalışmalar da literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Güngör Göçer, Akif'in siyasal kimliğini özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kurduğu ilişki üzerinden incelemekte ve onun siyasal tutumunun katı bir ideolojik bağlılıktan ziyade memleketin geleceğini önceleyen pragmatik bir karakter taşıdığını ileri sürmektedir. Göçer'e göre Akif, farklı siyasal çevrelerle ilişki kurabilmiş olmakla birlikte siyasal değerlendirmelerinde temel ölçüt olarak devletin ve toplumun selametini esas almıştır. Bu değerlendirme, Akif'in siyasal yaklaşımının ideolojik partizanlıktan ziyade sorumluluk ve toplumsal birlik fikri etrafında şekillendiğini göstermektedir (Göçer, 2017).

Akif'in düşünce dünyasında ahlak ve toplum ilişkisini inceleyen çalışmalar da literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Nejdett Durak, Akif'in medeniyet anlayışının merkezinde ahlakın bulunduğunu ve toplumsal dirilişin ancak ahlaki değerlerin güçlendirilmesiyle mümkün olabileceğini ileri sürmektedir (Durak, 2016). Benzer biçimde Topçu, Akif'i yalnızca bir şair değil aynı zamanda ahlak merkezli bir toplum tasavvuru geliştiren önemli bir düşünür olarak değerlendirmektedir (Topçu, 1998).

Literatürde Mehmet Akif Ersoy üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümü onun düşüncelerini İslamcılık, milliyetçilik veya edebiyat gibi belirli temalar çerçevesinde ele almaktadır. Bu çalışmalar önemli katkılar sunmakla birlikte, Akif'in İslam, siyaset ve modernleşme arasındaki ilişkiye dair düşüncelerini bütüncül bir perspektifle inceleyen araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermeye katkı sunmak amacıyla Akif'in düşünce dünyasını bu üç kavram arasındaki ilişki çerçevesinde tarihsel bağlamı içinde analiz etmektedir.

Son yıllarda Mehmet Akif Ersoy üzerine yapılan çalışmaların sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle 2020 sonrası dönemde gerçekleştirilen akademik araştırmalar, Akif'in düşünce dünyasını yalnızca edebi kimliği üzerinden değil, aynı zamanda siyasal düşünce, modernleşme ve toplumsal dönüşüm bağlamında ele almaktadır. Bu çalışmalar, Akif'in fikirlerinin

günümüz sosyal ve siyasal tartışmaları açısından da önemini koruduğunu göstermekte ve onun düşüncesinin çağdaş literatür içerisinde yeniden yorumlandığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, literatürde iki temel eğilimin öne çıktığı görülmektedir. İlk eğilim, Akif'i modernist İslamcılık ve yenilenme düşüncesi çerçevesinde ele alırken; ikinci eğilim, onun ahlak, gelenek ve dini referanslara yaptığı vurgu üzerinden daha muhafazakâr bir çizgide konumlandırmaktadır. Bunun yanında milliyetçilik ve edebiyat merkezli çalışmalar, Akif'in düşüncesinin belirli yönlerini aydınlatmakla birlikte, onun İslam, siyaset ve modernleşme arasındaki ilişkiye dair yaklaşımını aynı analitik çerçevede ele alma konusunda sınırlı kalmaktadır. Bu çalışma, söz konusu yaklaşımları bir arada değerlendirerek Akif'in düşünce dünyasını daha bütüncül biçimde analiz etmeyi hedeflemektedir.

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyasını İslam, siyaset ve modernleşme ilişkisi çerçevesinde incelemeyi amaçlayan ve toplumsal olguların anlamını, bağlamını ve yorumunu ortaya koymaya odaklanan nitel bir araştırma niteliği taşımaktadır. Bu tür araştırmalarda amaç, belirli bir olgunun sayısal veriler üzerinden ölçülmesinden ziyade, söz konusu olgunun içerdiği anlam dünyasının ve kavramsal yapısının derinlemesine analiz edilmesidir.

Mehmet Akif Ersoy'un düşüncelerini inceleyen bu çalışma da tarihsel ve düşünsel bir analiz niteliği taşımaktadır. Bu nedenle araştırma nitel bir yaklaşımla yürütülmüş ve veri toplama sürecinde yazılı kaynakların sistematik biçimde incelenmesine ve yorumlanmasına dayanan doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Özellikle tarih, siyaset bilimi ve düşünce tarihi alanlarında yapılan çalışmalar için önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Mehmet Akif Ersoy'un eserlerini ve konuya ilişkin literatürü inceleyerek onun düşünce sisteminin temel unsurlarını ortaya koymayı hedeflemiştir.

2.2. Veri Kaynakları

Araştırmanın veri kaynaklarını birincil ve ikincil kaynaklar oluşturmaktadır. Birincil veri kaynakları kapsamında Mehmet Akif Ersoy'un eserleri incelenmiştir. Bu doğrultuda özellikle Safahat adlı eser, Akif'in düşünce dünyasını yansıtan temel metinlerden biri olarak ele alınmıştır. Safahat yalnızca edebi bir eser değil, aynı zamanda dönemin siyasal, toplumsal ve ahlaki meselelerine ilişkin düşünsel değerlendirmeler içeren önemli bir metin olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Akif'in İslam, siyaset, milliyetçilik ve modernleşme konularına ilişkin görüşleri büyük ölçüde bu eser üzerinden analiz edilmiştir.

Araştırmada ayrıca Mehmet Akif Ersoy'un şiirleri, makaleleri ve dönemin düşünsel tartışmalarına ilişkin metinler de incelenmiştir. Bu metinler aracılığıyla Akif'in düşünce dünyasında öne çıkan temel kavramlar ve temalar belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan ikincil veri kaynakları ise Mehmet Akif Ersoy üzerine yapılmış akademik çalışmalar, kitaplar, makaleler ve tarihsel incelemelerden oluşmaktadır. Bu kaynaklar aracılığıyla Akif'in düşüncelerinin literatürde nasıl yorumlandığı incelenmiş ve farklı araştırmacıların değerlendirmeleri karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Böylece araştırma yalnızca metin incelemesiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda mevcut literatürle ilişkilendirilerek daha geniş bir akademik çerçevede değerlendirilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi ve yorumlayıcı analiz yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir. İçerik analizi, yazılı metinlerde yer alan kavramların, temaların ve düşünsel eğilimlerin sistematik biçimde incelenmesini amaçlayan bir analiz yöntemidir. Bu doğrultuda Mehmet Akif Ersoy'un eserleri incelenmiş ve İslam, milliyetçilik, modernleşme, siyasal düzen, ahlak ve toplumsal birlik gibi temel kavramlar belirlenmiştir.

Bu araştırmada doküman analizi sürecinde elde edilen veriler belirli tematik kategoriler çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Analiz sürecinde kullanılan başlıca temalar şu şekilde belirlenmiştir:

- İslam ve dini düşünce
- Milliyetçilik ve ümmet anlayışı
- Modernleşme ve Batılılaşma
- Siyasal düzen ve yönetim anlayışı
- Ahlak ve toplumsal değerler
- Toplumsal birlik ve dayanışma

Bu temalar, Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinde tekrar eden kavramsal örüntüler ve literatürde öne çıkan analitik yaklaşımlar dikkate alınarak oluşturulmuş ve metinler bu temalar doğrultusunda sistematik biçimde analiz edilmiştir.

İncelenen metinler tematik kategorilere ayrılarak değerlendirilmiş ve söz konusu kavramların Akif'in eserlerinde nasıl ele alındığı analiz edilmiştir. Bu süreçte metinlerde yer alan kavramlar arasındaki ilişkiler yorumlanarak Akif'in düşünce dünyasında İslam, siyaset ve modernleşme arasındaki etkileşim ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Veri analizi sürecinde ayrıca yorumlayıcı analiz yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu yaklaşım, metinlerin yalnızca içerik bakımından incelenmesini değil, aynı zamanda tarihsel ve düşünsel bağlam içerisinde değerlendirilmesini de kapsamaktadır. Bu nedenle Mehmet Akif Ersoy'un düşünceleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmeler dikkate alınarak tarihsel bağlam içinde yorumlanmıştır.

Bu yöntemsel yaklaşım sayesinde Akif'in düşünce dünyasının yalnızca edebi bir üretim olarak değil, aynı zamanda dönemin siyasal ve toplumsal tartışmalarıyla ilişkili bir düşünsel sistem olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylece onun İslam, siyaset ve modernleşme arasındaki ilişkiye dair geliştirdiği görüşler bütüncül bir perspektifle analiz edilmiştir.

Araştırmanın temel sınırlılığı, incelemenin Mehmet Akif Ersoy'un yazılı eserleri ve mevcut ikincil literatürle sınırlı olmasıdır. Bu nedenle çalışma yorumlayıcı bir nitel analiz sunmaktadır. Gelecekte arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve karşılaştırmalı düşünce tarihi çalışmalarıyla desteklenecek araştırmalar, konunun daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayabilir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgular, Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyası bağlamında değerlendirilmekte ve ilgili literatür çerçevesinde tartışılmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve doküman analizi yöntemi kullanılarak başta Safahat olmak üzere Mehmet Akif Ersoy'un şiirleri, yazıları ve dönemin düşünsel tartışmalarına ilişkin kaynaklar incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Akif'in düşünce dünyasının İslam, siyaset ve modernleşme arasındaki ilişki etrafında şekillendiğini ve bu kavramların onun düşünsel sisteminde karşılıklı etkileşim içinde ele alındığını göstermektedir.

Analiz edilen metinler, Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesinin tek boyutlu bir ideolojik çerçeveye açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Akif'in ne katı bir gelenekçi yaklaşımı benimsediği ne de Batı merkezli bir modernleşme anlayışını savunduğu görülmektedir. Buna karşılık o, Batı'nın bilimsel ve teknik birikiminden yararlanılmasını gerekli görürken toplumsal ve kültürel değerlerin korunmasını esas alan seçici bir modernleşme anlayışı geliştirmiştir. Bu yaklaşım, modernleşmenin kültürel taklitten ziyade ahlaki ve toplumsal değerlerle uyumlu bir dönüşüm süreci olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Bununla birlikte araştırma bulguları, Mehmet Akif Ersoy'un milliyetçilik, siyaset ve modernleşme konularındaki görüşlerinin tarihsel gelişmelerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'nin çözülme süreci, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi tarihsel kırılmalar Akif'in düşünce dünyasını önemli ölçüde etkilemiş; bu süreçte onun milliyetçilik anlayışı ümmet merkezli bir perspektiften mukaddesatçı bir milliyetçilik anlayışına doğru dönüşüm göstermiştir. Aynı

zamanda Akif'in siyasal düşüncesinde adalet, liyakat ve ahlak ilkelerinin merkezi bir konumda yer aldığı görülmektedir. Bu çerçevede elde edilen bulgular, Akif'in düşüncesinin yalnızca edebi bir üretim olarak değil, aynı zamanda dönemin siyasal ve toplumsal meselelerine yönelik kapsamlı bir entelektüel değerlendirme içerdiğini ortaya koymaktadır.

3.1. Mehmet Akif Ersoy'un Milliyetçilik Anlayışı: Ümmetten Mukaddesatçı Milliyetçiliğe

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasal çözülme süreci, yalnızca devlet yapısını değil aynı zamanda aydınların millet, ümmet ve kimlik kavramlarına ilişkin düşüncelerini de derinden etkilemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan milliyetçilik akımları, Osmanlı toplumunun çok etnisiteli yapısını sarsarken, Müslüman aydınlar arasında ümmet, millet ve devlet ilişkisine dair yoğun tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Mehmet Akif Ersoy da bu tartışmaların merkezinde yer alan düşünürlerden biridir. Akif'in milliyetçilik anlayışı, sabit ve değişmez bir ideolojik tutumdan ziyade, yaşadığı dönemin tarihsel gelişmeleriyle birlikte şekillenen ve zaman içerisinde dönüşüm geçiren bir düşünsel çizgi olarak değerlendirilebilir. Bu bölümde Mehmet Akif Ersoy'un milliyetçilik anlayışı, ümmet merkezli yaklaşımından mukaddesatçı milliyetçilik anlayışına uzanan düşünsel dönüşümü çerçevesinde incelenecektir.

Mehmet Akif Ersoy'un milliyetçilik anlayışı, sabit ve değişmez bir ideolojik tutumdan ziyade, yaşadığı dönemin siyasal kırılmaları ve toplumsal tecrübeleriyle şekillenen dinamik bir düşünsel gelişim sürecinin ürünüdür. Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinde farklı milliyetçilik akımlarının giderek güç kazanması, Akif'in düşünce dünyasında millet ve ümmet kavramlarını yeniden ve daha derinlikli biçimde ele almasına yol açmıştır (Köroğlu, 2004, s. 302). Bu bağlamda Akif'in milliyetçilik anlayışı, tarihsel şartların etkisiyle dönüşüm geçiren ve değişen siyasal koşullara bağlı olarak yeniden şekillenen bir düşünsel çizgi olarak değerlendirilmelidir (Şen, 2016 , s. 263–266). Nitekim İlber Ortaylı'ya göre Akif'in milliyetçilik anlayışını sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için onun düşünsel gelişimini içinde bulunduğu tarihsel bağlam çerçevesinde ele almak büyük önem taşımaktadır (Ortaylı, 2003, s. 154).

Akif'in düşünce hayatının ilk evresinde milliyetçilik meselesi belirgin biçimde ümmet merkezli bir perspektif çerçevesinde şekillenmiştir (Şen, 2016 , s. 263–266). Osmanlı toplum yapısının çok dinli ve çok etnisiteli karakteri içerisinde etnik temelli milliyetçilik anlayışlarının toplumsal bütünlüğü zayıflattığını düşünen Akif, kavmiyetçiliği yalnızca toplumsal bir ayrışma unsuru olarak değil, İslam ümmetinin siyasal ve ahlaki bütünlüğünü zedeleyen yapısal bir sorun olarak değerlendirmiştir (Kılıç, 2017, s. 49–50). Bu dönemde millet kavramının nasıl tanımlanacağı meselesi, Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyasında belirleyici bir tartışma alanı olarak öne çıkmıştır (Sevil, 2005, s. 42–43). Safahat ve Hakkın Sesleri üzerinden izlenebileceği üzere Akif, kavmiyetçiliği Müslüman toplumların bütünlüğünü zedeleyen bir unsur olarak değerlendirirken, ümmet bilincini toplumsal ve siyasal

kurtuluşun temel zemini olarak konumlandırmış; bu yaklaşım, etnik temelli ayrışmaların Osmanlı'nın çözülme sürecindeki etkisini vurgulayan genel çerçeveyi tamamlamaktadır (Şen, 2016 , s. 263–266). Akif'e göre ümmet bilinci, yalnızca dini bir aidiyet biçimi değil, aynı zamanda toplumsal parçalanmayı önleyen ve siyasal birlikteliği güçlendiren temel bir dayanışma ilkesi olarak görülmektedir (Çarkçı, 2021, s. 134)

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasal gelişmeler ve uluslararası konjonktürde ortaya çıkan yeni güç dengeleri, Mehmet Akif Ersoy'un ümmet merkezli yaklaşımını yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan tarihsel tecrübeler, Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısına İslam dünyasının büyük ölçüde karşılık vermemesi ve birçok Müslüman topluluğun milliyetçi hareketlerle Osmanlı'ya karşı konumlanması, ümmet fikrinin siyasal düzlemde beklenen birlik ve dayanışmayı sağlayamadığını göstermiştir (Öz A. , 2022, s. 142–143). Bu gelişmeler, ümmet idealinin ahlaki ve dini değerini korumakla birlikte siyasal gerçeklik karşısında sınırlı kaldığını ortaya koymuş ve Akif'in milliyet meselesini yeniden düşünmesine zemin hazırlamıştır (Şen, 2016 , s. 263–266).

Bu tarihsel kırılmanın ardından Akif, milliyetçiliği bütünüyle reddetmek yerine onu dini ve ahlaki değerlerle sınırlandıran mukaddesatçı bir anlayış çerçevesinde yeniden tanımlamıştır. Seküler ve etnik temelli milliyetçilik anlayışlarına mesafeli duran Akif, özellikle Ziya Gökalp'in Turan merkezli milliyetçilik yaklaşımını eleştirmiştir (Köroğlu, 2004, s. 302). Bu doğrultuda millet fikrini İslami değerlerle bütünleştiren özgün bir düşünsel çizgi benimsemiş; millet kavramını ortak inanç, ahlak ve tarih bilinci etrafında şekillenen bir toplumsal birlik olarak ele almıştır (Şen, 2016 , s. 263–266).

Akif'in bu yaklaşımının en somut yansımaları ise edebi eserlerinde açık biçimde görülmektedir. Özellikle “Çanakkale Şehitleri” şiiri ile İstiklâl Marşı'nda dini ve milli değerler arasında güçlü bir bağ kurulmuş; vatan, bayrak ve istiklâl kavramları iman, fedakârlık ve ahlaki sorumluluk gibi dini referanslarla birlikte ele alınmıştır (Topçu, 1998, s. 40–41); (Beyaz, 2024, s. 109–110). Bu metinlerde Akif'in millet anlayışı, yalnızca siyasal bir kimlikten ziyade ortak inanç, tarih ve fedakârlık bilinci etrafında şekillenen manevi bir toplumsal birlik olarak tasvir edilmektedir. Hasan Şen'e göre bu yaklaşım, modern Türk düşüncesi içerisinde din ile millet fikrini uzlaştıran özgün bir düşünsel örnek teşkil etmektedir (Şen, 2016 , s. 263–266).

Bu bağlamda Akif'in şiirleri, yalnızca edebi metinler değil aynı zamanda onun düşünce dünyasını ve toplumsal tasavvurunu yansıtan önemli fikir kaynakları olarak değerlendirilebilir. Şiirlerinde millet, vatan ve iman kavramlarını iç içe ele alan Akif, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ahlaki ve dini değerleri milli kimliğin temel unsurları arasında görmektedir. Bu yaklaşım, onun milliyetçilik anlayışının yalnızca siyasal bir kimlik meselesi olmadığını; aynı zamanda kültürel ve manevi temellere dayanan bir toplumsal birlik düşüncesi içerdiğini göstermektedir.

Akif'in milliyetçilik anlayışını şekillendiren düşünsel çerçevenin önemli unsurlarından biri, modernleşmeye yönelik eleştirel ve seçici yaklaşımıdır. Akif, Batı'nın bilimsel ve teknik birikiminden yararlanılmasını gerekli görürken kültürel ve ahlaki taklitçiliğe mesafeli durmuştur. Bu perspektif, onun modernleşmeyi yalnızca teknik ilerleme olarak değil, toplumsal değerler ve ahlaki ilkelerle uyumlu bir dönüşüm süreci olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle Akif'in seçici modernleşme anlayışı, milliyetçilik tasavvuruyla da ilişkilidir. Nitekim Akif, modernleşmenin tek ve evrensel bir modele indirgenemeyeceğini; her toplumun kendi tarihsel ve kültürel dinamikleri doğrultusunda özgün bir gelişim yolu oluşturması gerektiğini vurgulamıştır (Şen, 2016 , s. 254–263).

Sonuç olarak Mehmet Akif Ersoy'un milliyetçilik anlayışı, etnik temelli ya da seküler bir milliyetçilikten ziyade dini ve ahlaki değerlerle şekillenen özgün bir düşünsel çerçeve ortaya koymaktadır. Millet kavramını ümmet bilinciyle birlikte ele alan bu yaklaşım, modern Türk düşünce tarihinde din ile millet fikrini uzlaştırma çabalarının önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Akif'in milliyetçilik tasavvuru yalnızca siyasal bir ideoloji değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve ahlaki bütünlüğü korumayı amaçlayan bir düşünsel perspektif sunmaktadır. Bu çerçeve, onun siyasal düşüncelerinin ve yönetim anlayışının daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına da önemli bir zemin hazırlamaktadır.

3.2. Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Düşünceleri

Mehmet Akif Ersoy'un siyasal düşünceleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecine girdiği ve siyasal, toplumsal ve ahlaki krizlerin derinleştiği bir tarihsel bağlam içerisinde şekillenmiştir. Devlet otoritesinin zayıfladığı, kurumların işlev kaybına uğradığı ve modernleşme tartışmalarının yoğunlaştığı bu dönemde Akif, yalnızca bir şair olarak değil; aynı zamanda yaşadığı çağın sorunlarını anlamlandırmaya çalışan bir fikir adamı olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda onun siyasal düşüncesinin merkezinde adalet, liyakat, sorumluluk ve ahlak ilkeleri yer almaktadır. Akif'e göre siyasal otoritenin meşruiyeti yalnızca hukuki ya da kurumsal düzenlemelerle değil, aynı zamanda yöneticilerin topluma karşı taşıdığı ahlaki sorumlulukla ilişkilidir. Bu nedenle siyasal düzenin sağlıklı biçimde işleyebilmesi, yönetimin adalet ilkesine dayanmasına ve kamu görevlerinin ehil kimselere verilmesine bağlıdır.

Bu çerçevede Akif'in istibdat karşıtı söylemi, yalnızca belirli bir yönetim biçimine yöneltilmiş teknik bir itiraz olarak değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal boyutları bulunan kapsamlı bir siyasal eleştiri olarak değerlendirilmelidir. Ona göre siyasal düzenin meşruiyeti, adaletin tesis edilmesi ve yöneticilerin topluma karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesiyle mümkündür. Dolayısıyla siyasal değişim, Akif'in düşüncesinde ani ve kopuşçu bir devrim olarak değil; toplumsal ihtiyaçları dikkate alan, zamana yayılan ve ahlaki ilkelerle desteklenmesi gereken bir dönüşüm süreci olarak anlam

kazanmaktadır. Bu yönüyle Akif'in siyaset anlayışı, iktidar biçimlerinden çok yönetimin ahlaki niteliğini merkeze alan bir perspektif sunmaktadır.

Akif'in siyasal düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için, onu içinde yer aldığı daha geniş İslamcı düşünce ortamı içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında İslam dünyasında ortaya çıkan fikir akımları ve reform arayışları, her ne kadar bütün düşünürler arasında tam bir görüş birliği sağlamamış olsa da bazı temel meseleler etrafında ortaklaşmıştır. Bu bağlamda Kur'an ve Sünnete dönüş çağrısı, içtihadın yeniden canlandırılması, Batı'nın bilimsel ve teknik birikiminden yararlanılması, eğitim sisteminin ıslah edilmesi, İslam birliğinin güçlendirilmesi ve yönetim anlayışında şûra ilkesinin benimsenmesi dönemin öne çıkan düşünsel başlıkları arasında yer almaktadır (Büyükkara, 2018, s. 25-28). Bununla birlikte Müslüman toplumların taklitçi ve edilgen yapısından kurtarılması, çalışkanlık ve üretkenlik temelinde yeni bir toplumsal dinamizmin oluşturulması ve dini düşüncenin yeniden canlılık kazanması da bu entelektüel çevrenin önemli hedefleri arasında sayılmaktadır (Büyükkara, 2018, s. 28-29). Bu bağlamda Mehmet Akif'in İslam birliği anlayışı, yalnızca dini bir birlik idealiyle sınırlı kalmayan; aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendirmeyi ve siyasal bütünlüğü sağlamayı hedefleyen daha geniş bir medeniyet perspektifi içerisinde değerlendirilmiştir (Çarkçı, 2021, s. 130).

Bu düşünsel ortam, Akif'in siyasal yaklaşımının yalnızca dönemsel olaylara verilen tepkilerden ibaret olmadığını; aksine İslam dünyasının gerileme sebeplerini ve yeniden diriliş imkânlarını sorgulayan daha geniş bir medeniyet tartışmasının parçası olduğunu göstermektedir. Bu noktada Akif'in özellikle ahlak meselesine verdiği önem dikkat çekicidir. Onun nazarında ahlak, bireysel bir erdem alanı olmanın ötesinde, toplumsal ve siyasal düzenin kurucu unsurudur. Dini referanslardan bağımsız bir ahlak anlayışına mesafeli duran Akif; doğruluk, vefa, sabır, adalet, kanaat ve yardımlaşma gibi erdemleri İslam'ın temel değerleri arasında görmekte ve ahlaki çözülmenin toplumların çöküşüne zemin hazırladığını savunmaktadır. Bu nedenle ona göre medeniyetin temeli, dini esaslara dayanan sağlam bir ahlak sistemidir ve toplumsal diriliş ancak bu ahlaki zeminin yeniden güçlendirilmesiyle mümkün olabilecektir (Durak, 2016, s. 160-165). Mehmet Akif, İslam birliği fikrini yalnızca siyasal bir hedef olarak değil, aynı zamanda Müslüman toplumların ahlaki ve toplumsal dirilişini sağlayacak temel bir unsur olarak değerlendirmiştir (Çarkçı, 2021, s. 133). Ayrıca Akif'in İslam birliği düşüncesi, yalnızca dini bir dayanışma çağrısı değil, aynı zamanda Batı karşısında siyasal ve kültürel bakımdan güçlenmeyi amaçlayan stratejik bir yaklaşım olarak da değerlendirilmiştir (Çarkçı, 2021, s. 136).

Akif'in siyaset anlayışında din, ahlak ve toplumsal düzen arasında güçlü bir ilişki kurulmaktadır. İslam düşüncesinde siyaset ile din arasındaki ilişki farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda siyasal teoloji, siyasal İslamcılık ve tarihselci İslam geleneği şeklinde özetlenebilecek üç temel yaklaşım dikkat çekmektedir (Şen, 2016 , s. 244-245). Siyasal teoloji din ile devlet arasında

zorunlu bir bağ kurarken, siyasal İslamcılık dini doğrudan siyasal bir proje olarak değerlendirme eğilimindedir. Buna karşılık tarihselci İslam geleneği, Kur'an ve Sünnete bağlılığı korumakla birlikte akla, felsefeye ve tarihsel birikime daha fazla yer veren bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Akif'in düşünceleri bu kategorilerden herhangi biriyle bütünüyle özdeşleştirilemese de onun siyasal meseleleri ahlak merkezli ve toplumsal sorumluluk ekseninde ele alması, daha çok ahlaki yönü güçlü bir yaklaşımın izlerini taşımaktadır.

Nitekim XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecine tanıklık eden Akif, yaşadığı dönemin sorunlarını yalnızca siyasal bir kriz olarak değil, aynı zamanda ahlaki ve zihinsel bir çözülme olarak değerlendirmiştir. Cemil Meriç'in onu "tufana yakalanmış bahtsız bir toplumu gemisine çağıran Hz. Nuh'a benzetmesi, bu tarihsel rolün sembolik bir ifadesi olarak yorumlanabilir (Beyaz, 2024, s. 93). Bu nedenle Akif'in siyasal düşüncesi, devletin çöküşünü yalnızca kurumsal bir problem olarak değil; toplumsal değerler sistemindeki çözümlüyle birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşım sergilemektedir.

Bu bağlamda Akif'in modernleşme ve Batıcılık konusundaki değerlendirmeleri de onun siyasal düşüncesinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Ersoy'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında yaşadığı askeri ve siyasal yenilgiler, modernleşme ihtiyacını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ancak Akif, Batı'nın üstünlüğünü kültürel taklit yoluyla aşılabilecek bir mesele olarak görmemektedir. Ona göre Batı'dan alınması gereken şey, bilimsel ve teknik birikimdir. Buna karşılık Batı'nın kültürel değerlerinin ve yaşam tarzının sorgusuz biçimde taklit edilmesi hem düşünsel hem de toplumsal açıdan sakıncalıdır. Bu nedenle Akif, Batı'da eğitim görmüş bazı aydınların kendi toplumlarına oryantalist bir bakışla yaklaşımlarını ve dini ilerlemenin önünde engel olarak göstermelerini eleştirmiştir. Onun bu yaklaşımı, modernleşmeyi kültürel bir teslimiyet değil, seçici ve eleştirel bir uyarılma süreci olarak değerlendirdiğini göstermektedir (Şen, 2016 , s. 259-263).

Benzer şekilde Akif'in düşüncesi II. Meşrutiyet sonrasında gelişen İslamcı fikir hareketleri içerisinde de önemli bir yer tutmaktadır. İttihad-ı İslam fikrini güçlü biçimde savunan düşünürlerden biri olan Akif, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad çevresinde şekillenen İslamcı düşünceyi yalnızca teorik düzeyde değil, toplumsal ve siyasal meseleler üzerinden de geliştirmiştir. Dönemin sosyal ve siyasal sorunlarını İslami referanslarla yorumlayan Akif, bir yandan toplumsal adalet ve ahlaki sorumluluğu vurgulamış, diğer yandan Müslüman toplumların yeniden dirilişi için düşünsel ve kurumsal yenilenmenin zorunlu olduğunu dile getirmiştir (Koç, 2023, s. 88-89).

Akif'in siyasal düşüncesinin arka planında ihya, tecdid ve ıslah kavramları etrafında şekillenen tartışmalar da önemli bir yer tutmaktadır. İslam dünyasında ortaya çıkan ihyacı hareketler, Müslüman toplumların Kur'an ve Sünnet çizgisinden uzaklaştığı düşüncesinden hareketle dini hayatın sahih kaynaklar temelinde yeniden inşa edilmesini hedeflemiştir. Bu bağlamda tecdid yalnızca yenilenme

değil; aynı zamanda bozulan yapının düzeltilmesi ve dini hayatın asli kaynaklara dayalı biçimde yeniden canlandırılması anlamına gelmektedir (Büyükkara, 2018, s. 23). Bu yaklaşım, Akif'in neden dini modernleştirmekten ziyade Müslümanların dini doğru anlama ve yaşama biçimlerini ıslah etmeye yöneldiğini açıklamaktadır.

Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyasında öne çıkan temel meselelerden biri, dini bilginin donuklaşması ve bunun toplumsal hayata yansıyan sonuçlarıdır. Akif, Müslüman toplumların karşı karşıya bulunduğu sorunların aşılabilmesi için İslam'ın asli kaynaklarının yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede onun yaklaşımı, dini yalnızca geçmişte belirlenmiş kalıplar içinde tekrar eden bir yapı olarak değil, her dönemde yeniden anlaşılması ve hayata aktarılması gereken canlı bir anlam dünyası olarak görmektedir. Akif'e göre dini düşüncenin hurafe, şekilcilik ve ezbercilikten arındırılması, toplumsal dirilişin fikri zeminini oluşturacaktır. Bu bakımdan onun yaklaşımı, İslam'ın değişmez esaslarını korurken yorum ufku genişletmeyi hedefleyen bir yenilenme arayışına işaret etmektedir (Koyuncu & Erkol, 2022, s. 426-428).

Bu çerçevede Akif'in siyasal düşüncesi yalnızca devlet yönetimine ilişkin ilkelerden ibaret değildir. Onun düşüncesi aynı zamanda İslam dünyasının gerilemesine yol açan zihinsel ve toplumsal sebepleri sorgulayan geniş bir medeniyet tasavvurunu da içermektedir. Batı'nın erken modern dönemde yaşadığı bilimsel ve kurumsal dönüşümler karşısında Osmanlı Devleti askeri, ekonomik ve idari alanlarda ciddi zayıflamalar yaşamıştır. Bu durum Müslüman aydınları gerilemenin sebeplerini sorgulamaya yöneltmiş ve çeşitli çözüm arayışlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Akif de bu tartışmaların merkezinde yer alarak Batı karşısındaki geri kalmışlığın yalnızca teknik eksikliklerden değil, aynı zamanda zihinsel ve ahlaki çözülmekten kaynaklandığını ileri sürmüştür (Öz S. , 2013, s. 142-143).

Akif'in modernleşme düşüncesi yalnızca Batı ile kurulan ilişki üzerinden değil, aynı zamanda Müslüman toplumların içsel sorunlarına yönelttiği eleştiriler üzerinden de şekillenmektedir. Nitekim Abdullah Alperen, Akif'in Osmanlı ve İslam dünyasındaki geriliğin temel sebeplerini cehalet, taassup, taklitçilik ve yanlış kader anlayışı gibi toplumsal ve zihinsel faktörlerle ilişkilendirdiğini belirtmektedir. Bu yaklaşım, Akif'in modernleşmeyi yalnızca dışsal bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda toplumsal zihniyetin ve ahlaki yapının yeniden inşasını gerektiren bir süreç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle Akif, İslam dünyasının karşı karşıya olduğu krizi yalnızca Batı karşısındaki güç kaybı üzerinden açıklamak yerine, toplumun kendi iç dinamikleri çerçevesinde ele alan eleştirel bir düşünce ortaya koymaktadır (Alperen, 2022, s. 1-2).

Bu bağlamda onun düşüncesinde birlik fikri önemli bir yer tutmaktadır. Batılılaşma süreciyle birlikte Osmanlı toplumunda ortaya çıkan gelenek ve yenilik ayrışması, Akif'e göre yalnızca kültürel bir farklılaşma değil, siyasal bütünlüğü tehdit eden derin bir toplumsal krizdir. Din ile dünya arasında

kopmaz bir ilişki bulunduğunu savunan Akif, bu iki alanın birbirinden ayrılmasının hem birey hem toplum açısından ciddi sonuçlar doğuracağını belirtmiştir (Kaya, 2009, s. 106). Bu nedenle toplumsal düzenin yeniden kurulabilmesi için dini değerlerle toplumsal hayat arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulması gerektiğini düşünmektedir.

Akif'in ilerleme anlayışı da bu düşünsel çerçeve içinde anlam kazanmaktadır. Ona göre ilerleme Müslüman toplumlar için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Ancak bu ilerleme salt pozitivist ve materyalist bir modernleşme modeliyle açıklanamaz. Akif, ilerlemeyi dini ve ahlaki temellerle ilişkilendirir ve toplumsal değişimin zamana yayılan, evrimci bir süreç içerisinde gerçekleşmesi gerektiğini savunur. Bu nedenle Batı'nın bilimsel gelişmelerinden yararlanmayı gerekli görmekte birlikte, kültürel ve ahlaki alanlarda taklitçi bir yaklaşımı reddetmektedir (Şen, 2016 , s. 254-259).

Akif'in düşünce dünyasında din, yalnızca bireysel bir inanç alanı değil, aynı zamanda toplumsal dirilişin ve siyasal düzenin temelini oluşturan bir değerler sistemidir. Ona göre İslam'ın doğru anlaşılması ve toplumsal hayatta uygulanması hem bireysel hem de toplumsal kurtuluşun anahtarıdır. Bu nedenle Akif, dinin yalnızca teorik bir öğreti olarak değil, günlük hayatın her alanında etkili olan pratik bir rehber olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Kaya, 2009, s. 105).

Mehmet Akif, devletin karşı karşıya bulunduğu krizi yalnızca idari ya da askeri bir zayıflık olarak değil, aynı zamanda toplumsal birlik duygusunu aşındıran siyasal ve ahlaki bir çözülme olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle onun siyasal düşüncesinde birlik, dayanışma ve müşterek gaye fikri merkezi bir konumda yer almaktadır. Kavmiyetçilik ve fırkacılık gibi eğilimleri Osmanlı toplumunun bütünlüğünü zedeleyen başlıca unsurlar arasında gören Akif, siyasal kurtuluşun ancak ortak bir ideal etrafında kenetlenmeyle mümkün olabileceğini savunmuştur. Bu bağlamda Akif'in düşüncesinde İslam, yalnızca bireysel inanç alanına ait bir unsur değil, aynı zamanda farklı etnik unsurları bir arada tutabilecek toplumsal ve siyasal birlikteliğin temel referanslarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Akif'e göre İslam'ın ortak değerler etrafında kurduğu manevi birlik, çok unsurlu Osmanlı toplumunda siyasal bütünlüğün korunmasını sağlayabilecek en güçlü bağdır. Bu çerçevede o, siyasal meseleler karşısında ideolojik veya partizan aidiyetlerden ziyade vatanın ve milletin selametini önceleyen bir yaklaşım benimsemiştir. Nitekim kritik tarihsel dönemlerde farklı siyasal çevrelerle birlikte hareket edebilmesi, onun siyasal yaklaşımının katı bir partizanlıktan ziyade memleketin bekasını önceleyen pragmatik ve sorumluluk merkezli bir karakter taşıdığını göstermektedir (Göçer, 2017, s. 356-365).

Sonuç olarak Mehmet Akif Ersoy'un siyasal düşünceleri adalet, liyakat, ahlak, toplumsal sorumluluk, birlik fikri ve seçici modernleşme anlayışı etrafında şekillenen bütüncül bir çerçeve ortaya koymaktadır. Akif ne katı bir gelenekçiliğe ne de Batı merkezli bir modernleşme anlayışına yönelmiştir. Aksine o, İslam'ın ahlaki ve toplumsal ilkelerini koruyarak bilimsel gelişmeyi ve

toplumsal yenilenmeyi mümkün kılacak özgün bir düşünsel yaklaşım geliştirmiştir. Bu yönüyle Akif'in siyasal düşünceleri, modern Türk düşünce tarihinde din, ahlak ve siyaset arasındaki ilişkinin yeniden yorumlanmasına önemli katkılar sunmuştur.

3.3. Mehmet Akif Ersoy'un Siyasi Eleştirileri

Mehmet Akif Ersoy'un siyasal eleştirileri, yaşadığı dönemin yönetim anlayışına, siyasal otorite pratiklerine ve din-siyaset ilişkisine yönelttiği çok katmanlı bir düşünsel müdahale olarak değerlendirilmelidir. Akif, Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına uzanan tarihsel süreçte yalnızca belirli yönetim biçimlerini ya da siyasal aktörleri eleştirmekle kalmamış, aynı zamanda siyasal meşruiyetin aşınmasına yol açan zihniyet kalıplarını da sorgulamıştır. Bu nedenle onun eleştirileri, belirli olaylara verilen geçici tepkilerden ziyade adalet, liyakat, hürriyet ve ahlaki sorumluluk ilkeleri etrafında şekillenen daha kapsamlı bir siyasal muhasebenin parçası olarak görülmelidir. Nitekim Akif, II. Abdülhamid'in istibdat yönetiminden Meşrutiyet sonrasındaki siyasal gelişmelere ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki uygulamalara kadar uzanan dönemi hem destekleyici hem de eleştirel bir gözle takip etmiş; farklı rejimlerin değişmesine rağmen süreklilik gösteren yapısal sorunlara dikkat çekmiştir.

Akif'in siyasal eleştirilerinin en önemli kaynaklarından biri, şüphesiz ki Safahat adlı şiir külliyaatıdır. Şair, dönemin siyasal ve toplumsal meselelerini çoğu zaman teorik metinler yerine şiir dili aracılığıyla ele almış; böylece eleştirilerini estetik bir anlatımın yanı sıra güçlü bir ahlaki perspektifle dile getirmiştir. Bu yönüyle Safahat, yalnızca edebi bir eser olmanın ötesinde, Osmanlı'nın son dönemindeki siyasal ve toplumsal çözümleri yansıtan önemli bir düşünce metni niteliği taşımaktadır. Akif'in Meşrutiyet'in ilanı ile anayasal ve parlamentolu yönetime geçilmesini olumlu karşıladığı; buna karşılık II. Abdülhamid'in 93 Harbi'ni gerekçe göstererek Meşrutiyet'i askıya almasını ve bu süreçte uygulanan baskıcı politikaları eleştirdiği görülmektedir. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte halkın yönetime katılımı, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi ve "Osmanlı milleti" fikri etrafında siyasal bütünlüğün korunmaya çalışılması, Akif'in önem verdiği gelişmeler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Berlin Antlaşması (1878) sonrasında yaşanan toprak kayıpları, basına yönelik sansür uygulamaları ve Düyun-u Umumiye (1881) aracılığıyla devlet gelirlerinin yabancı denetimine açılması, onun gözünde yalnızca idari zafiyetler değil, aynı zamanda siyasal iradenin ve toplumsal onurun aşınmasına yol açan gelişmeler olarak değerlendirilmiştir (Ekinci, 2024).

Bu tarihsel bağlam, Akif'in yalnızca gözlemci bir entelektüel olmadığını, aynı zamanda dönemin siyasal hareketleriyle doğrudan temas halinde bulunduğunu da göstermektedir. II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) sırasında Umur-ı Baytariye Dairesi Müdür Muavini olarak görev yapan Akif, kısa süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış; ancak bu ilişki hiçbir zaman koşulsuz bir siyasal bağlılık biçimine dönüşmemiştir. Onun siyasal aktörlerle kurduğu ilişki, ilkesel bir mesafeyi koruyan eleştirel

bir karakter taşımaktadır. Nitekim Hülya Küçük Sevil'in de belirttiği üzere Akif, bir yandan Batı hayranlığını sert biçimde eleştirirken diğer yandan softalığı ve yobazlığı da aynı ölçüde hedef almıştır. Bu yönüyle o, yalnızca gelenekçi ya da yalnızca modernist bir düşünür olarak sınıflandırılmayacak, kendi ahlaki ölçütleri doğrultusunda bağımsız bir eleştirel tutum geliştiren bir aydın olarak öne çıkmaktadır (Gözütok, 2014, s. 10). 31 Mart Olayı sırasında farklı siyasal çevreler tarafından farklı kamplarla ilişkilendirilmesi de onun tek boyutlu bir siyasal kimlikle açıklanamayacağını göstermektedir.

Akif'in siyasal eleştirileri, aynı zamanda dönemin İslamcı düşünce çevreleri içinde yürütülen tartışmalarla da yakından ilişkilidir. Sırat-ı Müstakim ve daha sonra Sebilürreşad adıyla yayımlanan dergiler, yalnızca dini içerikli yayınlar değil; siyasal, toplumsal ve ahlaki meselelerin tartışıldığı önemli kamusal platformlar olarak işlev görmüştür. Bu yayınlarda dile getirilen temel görüş, devletin yaşadığı krizlerin çözümünün İslam'ın asli kaynaklarına dönülmesiyle mümkün olabileceğidir (Öz A. , 2022, s. 8-9). Akif'in bu çevredeki aktif rolü, onun siyasal eleştirilerinin yalnızca bireysel bir düşünce üretimi olmadığını, aynı zamanda dönemin İslamcı entelektüel çevresi içinde gelişen daha geniş bir düşünsel muhasebenin parçası olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Akif'in burada da eleştirel bağımsızlığını koruduğu ve farklı yayın çevrelerinde yazmaya devam ederek siyasal gelişmelere ilişkin değerlendirmelerini ilkesel bir zeminde sürdürdüğü görülmektedir (Asılsoy, 2021, s. 66).

Akif'in siyasal eleştirilerinde en dikkat çekici başlıklardan biri, dinin siyasal iktidar tarafından araçsallaştırılmasıdır. İsmail Hakkı Şengüler'in derlediği metinlerde de görüldüğü üzere Akif, devlet yönetiminde bulunan çevrelerin dini kendi siyasal çıkarlarını korumak amacıyla kullanmasına sert biçimde karşı çıkmaktadır. Ona göre şeriatın ilerlemeye engel olduğu yönündeki söylem, dinin hakiki içeriğini yansıtmamakta; aksine baskıcı yönetimlerin kendi keyfi uygulamalarını meşrulaştırmak için dini bir perde olarak kullandığını göstermektedir (Kaya, 2009, s. 106). Bu bağlamda Akif, sorunun dinde değil, dini yanlış yorumlayan ve onu toplumsal korku aracına dönüştüren siyasal zihniyette bulunduğunu ileri sürmektedir. Ona göre dinin özünden uzaklaştırılması, toplumun zihninde şeriatı gelişmeye engel bir unsur gibi gösteren çarpık bir algı üretmekte; bu durum hem dini hem de toplumsal hayatı tahrip etmektedir.

Bu eleştiri yalnızca Osmanlı'nın son dönemine özgü değildir. Akif'e göre din doğru anlaşılmadığında veya siyasal çıkarlar doğrultusunda yeniden yorumlandığında toplumsal ilerlemenin önü din adına kesilmektedir. Bu nedenle o, Osmanlı'nın son dönemindeki istibdatçı din anlayışı ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında dinin kamusal hayattan dışlanmasına yönelik radikal uygulamalar arasında farklı biçimlerde ortaya çıkan ortak bir sorun görmektedir. Her iki durumda da din ya baskıcı yönetimi meşrulaştıran bir araç ya da siyasal dönüşümün önünde bir engel olarak ele alınmaktadır. Akif'in

eleştirisi tam da bu noktada yoğunlaşmaktadır. Ona göre sağlıklı bir siyasal düzen, dini kendi menfaatlerine göre şekillendiren değil, onun ahlaki ve toplumsal ilkelerini doğru biçimde anlayan bir yönetim anlayışına dayanmalıdır (Kaya, 2009, s. 107).

Akif'in siyasal eleştirilerinin bir diğer önemli boyutu, keyfi yönetim ve siyasal otoritenin dar bir kadronun elinde yoğunlaşmasıdır. Onun eleştirisinin hedefi her zaman monarşinin varlığı değil, yönetimin birkaç kişinin keyfine teslim edildiği ve adalet ile liyakatin ortadan kalktığı siyasal yapılardır. Bu nedenle Akif, millete rağmen hareket eden ve kamu yararı yerine dar kadrosal çıkarları gözetken yönetim anlayışlarını Safahat'ta sert bir üslupla eleştirmiştir. Nitekim şu dizeler, onun siyasal eleştirisinin özlü bir ifadesi niteliğindedir:

“Bir şahsa esîr olmayı bir koskoca millet,
Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?..” (Ünal, 2019).

Bu dizelerde Akif'in itirazı, devlet otoritesinin varlığına değil; siyasal iradenin bir kişinin veya dar bir çevrenin keyfi uygulamalarına indirgenmesine yöneliktir. Ona göre yönetimde bulunan kimseler ehliyet ve adalet ilkelerini gözetmediğinde, bunun bedelini doğrudan toplum ödemektedir. Nitekim şu mısralar bu eleştiriyi daha da belirginleştirmektedir:

“Sığmıyor en büyük endâzeye işler artık;
Saltanat nâmına, din nâmına bin maskaralık...
Ne felâket ne rezâletti o devrin hâli!
Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli
İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş:
Bir siyâset ki didiklerdi, eminim, Karakuş!” (Doğan, 2024, s. 14).

Bu dizeler, Akif'in siyasal bozulmayı yalnızca yönetsel bir kusur olarak değil, aynı zamanda ahlaki bir çürümenin dışavurumu olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Bu bağlamda Akif'in yönetim anlayışının merkezinde şûra, adalet ve ehliyet ilkeleri yer almaktadır. Ona göre devlet yönetimi yalnızca Kur'an ve Sünnete yapılan biçimsel göndermelerle meşrulaştırılamaz; yöneticilerin şûra ilkesine uygun biçimde hareket etmeleri, emaneti ehline vermeleri ve hesap verebilir bir yönetim anlayışını benimsemeleri gerekir. Bu nedenle Akif, Osmanlı'daki dini ilkelerle sınırlandırılmış monarşik yapıya bütünüyle karşı çıkmamış; ancak yöneticilerin keyfilikliğini sınırlamayan bir siyasal sistemi kesin biçimde reddetmiştir. Yıldırım Bayezid ve II. Murat gibi sultanları örnek idareciler olarak anması, onun belirli bir yönetim biçiminden ziyade yönetimin adalet ve liyakat temelindeki niteliğini esas aldığını göstermektedir (Kaya, 2009, s. 108).

Bu perspektif, Akif'in II. Abdülhamid yönetimine yönelttiği eleştirilerde de açık biçimde görülmektedir. Safahat'ta yer alan "İstibdâd" şiiri, onun bu döneme ilişkin siyasal değerlendirmesinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Şair burada Abdülhamid'in yönetim anlayışını korku, hafiyelik ve baskı mekanizmaları üzerinden işleyen bir siyasal psikoloji olarak eleştirmektedir:

"...Hamiyyet gamz, eden bir pâk alın her kimde gördünse,
"Bu bir cani!" dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.
Müvekkel eyleyip casusu her vicdana, her hisse,
Düşürdün milletin en kahraman evladını ye'se...
Ne mel'unsun ki rahmetler okuttun rûh-i İblis'e!.." (Sâfi, 2012, s. 388-389)

Bununla birlikte Akif'in düşünsel gelişiminde öz eleştiriye de yer verdiği görülmektedir. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra ortaya çıkan siyasal tablo, birçok aydın gibi Akif'i de önceki değerlendirmelerini yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir. "Ne Eser Ne de Semer" adlı kasidesine yaptığı gönderme, onun siyasal değerlendirmelerinde dogmatik bir tutum yerine tarihsel tecrübeyle sınıanan eleştirel bir muhasebeye açık olduğunu göstermektedir.

Akif'in eleştirileri Meşrutiyet sonrasında iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki yönetimiyle de sınırlı kalmamıştır. Başlangıçta meşrutiyetin ilanını destekleyen Akif, anayasal düzenin yeniden kurulmasını olumlu karşılamış; ancak İttihatçı kadroların uygulamalarını zamanla daha eleştirel bir bakışla değerlendirmiştir. Özellikle sansür uygulamalarının devam etmesi ve siyasal baskının sürmesi, onun hayal kırıklığını derinleştirmiştir. Sebilürreşad dergisinin kapatılması ve uzun süre yayımlanamaması da bu gerilimin somut göstergelerinden biri olmuştur (Kaya, 2009, s. 110–112)

Akif'in siyasal eleştirilerinde kavmiyetçilik de merkezi bir yer tutmaktadır. Ona göre etnik temelli milliyetçilik hareketleri, yalnızca farklı kimliklerin kendini ifade etme biçimi değil; aynı zamanda İslam dünyasında siyasal çözülmeyi hızlandıran bir bilinç biçimidir. Bu nedenle Akif, millet kavramını etnik aidiyet temelinde değil, dini birlik ve ortak inanç çerçevesinde tanımlamaktadır. Kavmiyetçiliğin Müslüman toplumların ahlaki ve siyasal bütünlüğünü zedelediğini düşünen Akif, bu düşünceyi Peygamber'in "Asabiyet davası güden bizden değildir" hadisiyle de temellendirmektedir (Kılıç, 2017, s. 49–50).

Tarihsel gelişmelerin etkisiyle Akif, milliyetçiliği bütünüyle reddetmemiş; dini ve ahlaki değerlerle sınırlandırılmış bir mukaddesatçı milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir. Bu yaklaşım, millet kavramını etnik aidiyet temelinde değil; ortak inanç, ahlak ve tarih bilinci etrafında şekillenen bir toplumsal birlik olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda literatürde de Mehmet Akif'in millet kavramını modern ulus anlayışından ziyade din, kültür ve ortak kimlik temelinde daha geniş bir toplumsal birlik çerçevesinde ele aldığı vurgulanmaktadır (Yeşilyurt, 2022, s. 195).

Bu çerçevede Mehmet Akif Ersoy'un siyasal eleştirilerinin yalnızca belirli yönetimlere yöneltilmiş dönemsel tepkilerden ibaret olmadığı, aksine din, siyaset ve toplum ilişkisini ahlaki ilkeler temelinde yeniden düşünmeye yönelik bütüncül bir yaklaşım içerdiği anlaşılmaktadır. Akif'in istibdat, keyfi yönetim, sansür, dinin araçsallaştırılması ve kavmiyetçilik gibi sorunlara yönelik eleştirileri, siyasal düzenin meşruiyetini adalet, liyakat ve toplumsal sorumluluk ilkeleri üzerinden değerlendiren normatif bir siyasal anlayışın yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle onun düşüncesi, değişen siyasal koşullara rağmen temel ahlaki ilkeler etrafında süreklilik gösteren ve modern Türk düşünce tarihinde eleştirel bir siyasal bilinç oluşturmayı hedefleyen önemli bir düşünsel miras niteliği taşımaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyasını İslam, siyaset ve modernleşme ilişkisi çerçevesinde incelemiş ve bu kavramlar arasındaki ilişkinin tarihsel bağlam içerisinde nasıl konumlandırıldığını analiz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümler ile modernleşme ve milliyetçilik tartışmaları, Akif'in düşünce dünyasının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda çalışma, Akif'in fikirlerini yalnızca edebi üretimleri üzerinden değil, aynı zamanda siyasal düşünce, ahlak ve toplum tasavvuru bağlamında ele alarak bütüncül bir değerlendirme sunmuştur. Araştırma sonucunda Mehmet Akif Ersoy'un modernleşme ve milliyetçilik meselelerini karşıtlık temelinde değil, İslam'ın ahlaki ilkelerini koruyarak bilimsel ilerlemeyi mümkün kılan seçici bir modernleşme anlayışı çerçevesinde değerlendirdiği ortaya konulmuştur.

Araştırma bulguları, Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesinin tek boyutlu bir ideolojik kategori içerisinde değerlendirilemeyeceğini göstermiştir. İncelenen metinler, Akif'in Batı'nın bilimsel ve teknik birikiminden yararlanılmasını gerekli gördüğünü; buna karşılık kültürel ve ahlaki değerlerin korunmasını esas alan bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymuştur. Bu yönüyle Akif'in modernleşme anlayışı, Batı'yı bütünüyle reddeden bir gelenekçilik ile Batı'yı sorgusuz biçimde taklit eden bir modernleşme anlayışı arasında özgün bir denge kurmuştur.

Çalışmada elde edilen bulgular aynı zamanda Mehmet Akif Ersoy'un milliyetçilik anlayışının tarihsel gelişmelerle birlikte dönüşüm geçirdiğini göstermiştir. Akif'in düşünce dünyasının ilk evresinde milliyet meselesinin daha çok ümmet merkezli bir perspektif içerisinde ele alındığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin çok dinli ve çok etnisiteli yapısı içerisinde etnik temelli milliyetçilik hareketlerinin toplumsal bütünlüğü zedelediğini düşünen Akif, kavmiyetçiliği İslam ümmetinin birlik ve dayanışmasını tehdit eden bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi tarihsel kırılmalar, onun milliyetçilik anlayışında belirli bir dönüşüme yol açmıştır. Bu süreçte Akif, milliyetçiliği bütünüyle reddetmemiş; dini ve ahlaki değerlerle

sınırlandırılmış bir mukaddesatçı milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir. Bu yaklaşım, millet kavramını etnik aidiyet temelinde değil; ortak inanç, ahlak ve tarih bilinci etrafında şekillenen bir toplumsal birlik olarak tanımlamıştır.

Araştırma bulguları, Mehmet Akif Ersoy'un siyasal düşüncelerinin merkezinde adalet, liyakat, sorumluluk ve ahlak ilkelerinin yer aldığını da ortaya koymuştur. Akif'e göre siyasal otoritenin meşruiyeti yalnızca hukuki düzenlemelerle değil, yöneticilerin topluma karşı taşıdığı ahlaki sorumlulukla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle siyasal düzenin sağlıklı biçimde işleyebilmesi, yönetimin adalet ilkesine dayanmasına ve kamu görevlerinin ehil kimselere verilmesine bağlı görülmüştür. Bu yaklaşım, Akif'in siyasal düşüncesinde yönetim biçiminden çok yönetimin niteliğine önem verdiğini göstermiştir. Ona göre siyasal düzenin meşruiyeti, yöneticilerin şûra ilkesine uygun hareket etmesi, adaletin tesis edilmesi ve toplumsal sorumluluk bilinciyle davranmasıyla mümkün görülmüştür.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, Mehmet Akif Ersoy'un düşüncesinde din, siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin güçlü bir ahlaki çerçeve içerisinde ele alındığını ortaya koymuştur. Akif'e göre din yalnızca bireysel bir inanç alanı olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve siyasal meşruiyetin temelini oluşturan bir değerler sistemi olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle din, onun düşüncesinde toplumsal dayanışmayı güçlendiren, ahlaki sorumluluğu teşvik eden ve siyasal düzenin meşruiyetini sağlayan temel bir referans noktası olarak konumlandırılmıştır. Akif'in istibdat, sansür, keyfi yönetim ve dinin araçsallaştırılması gibi sorunlara yönelik eleştirileri de bu ahlaki çerçeve içerisinde şekillenmiştir.

Sonuç olarak Mehmet Akif Ersoy'un siyasal eleştirileri, belirli yönetimlere yöneltilmiş dönemsel tepkilerden ibaret değildir. Bu eleştiriler, istibdat, keyfilik, sansür, dini araçsallaştırma, ehliyetsizlik ve kavmiyetçilik gibi sorunlara karşı geliştirilen bütünlüklü bir ahlaki ve de siyasal muhasebenin parçasıdır. Akif, farklı rejimler ve siyasal aktörler karşısında değişen koşullara göre farklı tutumlar sergilese de eleştirilerinin dayandığı temel ilkeler değişmemiştir.

Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyası, tarihsel gelişmelerle birlikte belirli bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Onun düşüncesinin ilk döneminde İslam birliği ve ümmet merkezli bir yaklaşımın öne çıktığı, özellikle Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının korunmasına yönelik hassasiyetin belirgin olduğu görülmektedir. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi tarihsel kırılmalar sonrasında ise Akif'in düşüncesinde milli birlik ve toplumsal dayanışma vurgusunun güçlendiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde ise ahlak, eğitim, çalışma ve toplumsal sorumluluk gibi kavramlar onun düşünce dünyasında daha belirgin hale gelmiş ve bu dönemde Akif, toplumsal yeniden inşa fikrine daha fazla ağırlık vermiştir.

Adalet, liyakat, hürriyet, dini samimiyet ve toplumsal bütünlük onun siyasal değerlendirmelerinin başlıca ölçütlerini oluşturmuştur. Bu yönüyle onun siyasal eleştirileri, modern Türk düşünce tarihinde yalnızca muhalif bir söylem değil, aynı zamanda ahlak merkezli bir siyaset anlayışının güçlü bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte çalışma bazı sınırlılıklar içermiştir. Araştırma, ağırlıklı olarak Mehmet Akif Ersoy'un yazılı eserleri ve mevcut literatür üzerinden yürütülmüş olup farklı arşiv belgeleri ve süreli yayınlar kapsam dışında kalmıştır. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmaların Akif'in düşünce dünyasını kültürel kimlik, toplumsal dönüşüm ve entelektüel tarih perspektifleri çerçevesinde daha geniş bir bağlamda incelemesi önemli katkılar sağlayacaktır.

Ayrıca Mehmet Akif Ersoy'un düşüncelerinin yalnızca Türkiye bağlamında değil, İslam dünyasındaki diğer düşünürlerle karşılaştırmalı biçimde ele alınması literatüre önemli katkılar sunacaktır. Özellikle Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi modernleşme tartışmalarına yön veren düşünürlerle yapılacak karşılaştırmalı analizler, Akif'in düşünsel konumunun daha açık biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Son olarak Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinin yalnızca edebi metinler olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal düşüncenin önemli kaynakları olarak incelenmesi gerektiği görülmüştür. Özellikle Safahat'ta yer alan siyasal, toplumsal ve ahlaki eleştiriler üzerine yapılacak disiplinlerarası çalışmalar, Akif'in düşünce dünyasının daha derinlikli biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda tarih, siyaset bilimi, sosyoloji ve edebiyat gibi farklı disiplinlerin birlikte kullanıldığı araştırmaların yapılması, Mehmet Akif Ersoy'un düşünsel mirasının daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

The present study examines the intellectual world of Mehmet Akif Ersoy within the framework of the relationship between Islam, politics and modernisation, and analyses how the relationship between these concepts is situated within its historical context. The political, social and cultural transformations experienced during the final period of the Ottoman Empire, alongside debates on modernisation and nationalism, played a decisive role in shaping Akif's intellectual world. In this regard, the study provides a comprehensive evaluation by examining Akif's ideas not only through his literary works but also within the context of political thought, ethics and his conception of society. The research findings reveal that Mehmet Akif Ersoy did not evaluate the issues of modernisation and nationalism on the basis of opposition, but rather within the framework of a selective

understanding of modernisation that enables scientific progress whilst preserving the moral principles of Islam.

The findings of the research demonstrate that Mehmet Akif Ersoy's thought cannot be assessed within a one-dimensional ideological category. The texts examined reveal that Akif regarded it as necessary to utilise the West's scientific and technical heritage; conversely, he adopted an approach centred on the preservation of cultural and moral values. In this respect, Akif's understanding of modernisation established a unique balance between a traditionalism that entirely rejects the West and a conception of modernisation that unquestioningly imitates the West.

The findings of the study have further demonstrated that Mehmet Akif Ersoy's understanding of nationalism underwent a transformation in response to historical developments. In the nascent stage of his intellectual development, the issue of nationhood was addressed principally from an ummah-centered perspective. In consideration of the multi-religious and multi-ethnic composition of the Ottoman Empire, Akif regarded ethnic nationalism as a factor that imperiled the unity and solidarity of the Islamic community. However, significant historical events, including the Balkan Wars and the First World War, prompted a gradual shift in his comprehension of nationalism. During this period, Akif's stance on nationalism shifted, marked by the adoption of a form of sacred or value-oriented nationalism that was constrained by religious and moral tenets. Within this theoretical framework, the concept of the nation was defined not on the basis of ethnic belonging but as a form of social unity shaped by shared faith, moral values, and historical consciousness.

The findings have also revealed that the core of Mehmet Akif Ersoy's political thought was shaped by the principles of justice, merit, responsibility, and morality. According to Akif, the legitimacy of political authority was not solely dependent on legal frameworks but was intricately intertwined with the moral responsibility of rulers towards society. Consequently, the efficacy of the political order was contingent upon governance that was founded on justice and the selection of competent individuals for public office. This perspective has demonstrated that Akif placed greater importance on the quality of governance than on the specific form of government. According to the aforementioned scholar, the principle of consultation (shura) served to ensure political legitimacy, while the establishment of justice and a strong sense of social responsibility among rulers played a complementary role.

A notable finding of this study is that the relationship between religion, politics, and society in Akif's thought was framed within a strong moral perspective. For Akif, religion was not merely a sphere of individual belief; it was also a value system that constituted the foundation of social order and political legitimacy. Accordingly, religion was positioned in his thought as a fundamental reference point that strengthened social solidarity, encouraged moral responsibility, and provided legitimacy to political

authority. His critiques of despotism, censorship, arbitrary rule, and the instrumentalization of religion were also shaped within this moral framework.

In conclusion, it is evident that Mehmet Akif Ersoy's political critiques are not merely transient reactions directed at specific administrations. These critiques form part of a comprehensive moral and political reckoning developed in response to issues such as despotism, arbitrariness, censorship, the instrumentalisation of religion, incompetence and ethnic chauvinism. Despite the fact that Akif adopted divergent stances in response to varying circumstances under different regimes and political actors, the fundamental principles underpinning his critiques remained constant.

Mehmet Akif Ersoy's intellectual world underwent a certain process of transformation alongside historical developments. In the early phase of his thought, an approach centred on Islamic unity and the ummah came to the fore, with a particular sensitivity towards preserving the multi-ethnic structure of the Ottoman Empire being evident. Following significant historical events such as the Balkan Wars and the First World War, it is evident that the emphasis on national unity and social solidarity strengthened in Akif's thought. During the establishment of the Republic, concepts such as morality, education, work and social responsibility assumed greater salience in his intellectual worldview. Concurrently, Akif placed greater emphasis on the concept of social reconstruction.

The primary criteria of his political assessments were as follows: justice, merit, freedom, religious sincerity and social cohesion. In this respect, his political critiques represent not merely a dissenting discourse in the history of modern Turkish thought, but also a powerful expression of an ethics-centred understanding of politics.

Nonetheless, this study is not without its limitations. The research has been chiefly supported by Mehmet Akif Ersoy's written works and extant secondary literature, while archival documents and periodical publications have remained outside the scope of the research. Consequently, subsequent studies may enhance the existing body of knowledge by exploring Akif's intellectual realm within a broader context, encompassing themes such as cultural identity, social transformation, and intellectual history.

Furthermore, a comparative analysis of Mehmet Akif Ersoy's ideas with those of other intellectual figures in the Islamic world, within the context of Turkey, has the potential to significantly enrich the existing literature on the subject. To further illuminate Akif's intellectual stance, a comparative analysis of his thought with that of prominent thinkers such as Jamal al-Din al-Afghani, Muhammad Abduh, and Rashid Rida—who played influential roles in debates on modernization—may prove beneficial.

A comprehensive examination of the literary works of Mehmet Akif Ersoy reveals their significance not only as artistic creations but also as significant sources of social and political thought. Interdisciplinary studies that focus on the political, social, and moral critiques contained in *Safahat* may contribute to a more profound understanding of Akif's intellectual world. A more comprehensive evaluation of Mehmet Akif Ersoy's intellectual legacy can be achieved through research that integrates perspectives from history, political science, sociology, and literary studies.

KAYNAKÇA

- Alperen, A. (2022, Eylül). "Mehmet Akif Ersoy'un Din ve Modernleşme Hakkındaki Görüşleri", *İslam Şairi Mehmed Akif Ersoy*. (A. Aksoy, A. Alperen, Düzenleyenler, & Paradigma Akademisi) 02 20, 2026 tarihinde <https://makale.isam.org.tr/server/api/core/bitstreams/0f6583ea-d38c-4925-9c4c-de0fb4befab7/content> adresinden alındı
- Asılsoy, A. (2021, Temmuz). *Sırat-ı Müstakîm Mecmuasının İslâmcılık Düşüncesindeki Yeri*. (A. Kurt, Dü.) https://www.academia.edu/61468233/S%C4%B1rat_%C4%B1_M%C3%BCstakim_Mecmuas%C4%B1n%C4%B1n_%C4%B0slamc%C4%B1l%C4%B1k_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCncesindeki_Yeri adresinden alındı
- Büyükkara, M. (2018). *Çağdaş İslami Akımlar* (Cilt 7). Klasik Yayınları.
- Beyaz, Y. (2024, Mayıs). *Mehmet Akif'in Safahatında Dini ve Siyasi Eleştiri*. 05 25, 2025 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/380970861_MEHMED_AKIF'IN_SAFAHAT'INDA_DINI_ve_SIYASI_ELESTIRI adresinden alındı
- Çarkçı, A. (2021, Haziran 01). *Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinde 'İttihâd-ı İslâm' Düşüncesi*. 04 05, 2026 tarihinde Mütefekkir 8/15: 121-142: <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.939279> adresinden alındı
- Doğan, D. (2024). Mehmed Âkif'in Şiirlerinde Bazı Temel Kavramlar: Irk, Kavim, Millet ve Ümmet. M. Tuğrul içinde, *Mehmet Âkif Ersoy 150 Yaşında; Bilgi Şöleni*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Durak, N. (2016, 2). *Mehmed Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler ve Medeniyet İlişkisi*. 05 07, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/794157> adresinden alındı
- Ekinci, E. (2024, Şubat 5). *Sultan Abdülhamid ve 1877 Osmanlı-Rus Harbi*. 05 25, 2025 tarihinde <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=1417&sultan-abd%C3%BClhamid-ve-1877-osmanli-rus-harbi> adresinden alındı
- Göçer, G. (2017). *Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan İlişkisi*. (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi) 02 26, 2026 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/318432> adresinden alındı
- Gözütok, Ş. (2014, Kasım 25). *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu*. 05 26, 2025 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Sakir-Goezuetok-2/publication/358357879_MEHMED_AKIF_ERSOY_VE_ITTIHAT_TERAKKI_ILE_ILISKILERI/links/61fda6fbb44cbe422722a537/MEHMED-AKIF-ERSOY-VE-ITTIHAT-TERAKKI-ILE-ILISKILERI.pdf adresinden alındı
- Köroğlu, E. (2004). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, Ü. (2017, Temmuz-Aralık). *Ensâbın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi*. 05 07, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1032315> adresinden alındı
- Kara, İ. (2017, Kasım 30). *Türkiye'de İslam ve İslamcılık: İsmail Kara ile Mülakat*. 05 24, 2025 tarihinde <https://themaydan.com/2017/10/turkiyede-islam-ve-islamcilik-ismail-kara-ile-mulakat/> adresinden alındı
- Kaya, H. (2009). *Mehmet Akif Ersoy'un Dini Ve Siyasi Fikirleri*. 02 05, 2026 tarihinde <https://de.scribd.com/document/848168750/227498> adresinden alındı
- Koç, F. (2023). *II. Meşrutiyet dönemi Türkçülük fikrinin gelişimi*. 05 26, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2987819> adresinden alındı
- Koyuncu, A., & Erkol, M. (2022, Haziran). "Mehmet Akif Düşüncesinde İslamcılık", *Mehmet Akif Ersoy (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri)*. (Celalettin Vatandaş vd., Editör, & TBMM Basımevi) 02 25, 2026 tarihinde <https://islamdusuncesi.org.tr/dosyalar/mehmet-akif-dusuncesinde-islamcilik-ahmet-ayhan-koyuncu.pdf> adresinden alındı
- Ortaylı, İ. (2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Öz, A. (2022). *Millî Şairimiz Mehmet Akif'in Sırat-ı Müstakîm ve Sebilü'r-Reşâd Dergilerindeki Şiir ve Makalelerinde Benimsediği Tefsir Yöntemi*. 05 26, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2387083> adresinden alındı
- Öz, S. (2013). *Mehmet Akif Ersoy'da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)*. 05 26, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257740> adresinden alındı
- Sâfi, İ. (2012, 07 31). *Mehmet Âkif'in Hürriyet'e (İkinci Meşrutiyet'e) Bakışı*. 02 05, 2026 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/158069> adresinden alındı
- Sevil, H. (2005). *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketleri (1908-1914)*,. Ankara.
- Şen, H. (2016). *Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi*. 04 09, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593995> adresinden alındı
- Topçu, N. (1998). *Mehmet Akif (Bütün Eserleri - 10)*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ünal, M. (2019, Ocak 12). *Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Mâturîdîlik*. 02 05, 2026 tarihinde Kırmızılar: <https://www.kirmizilar.com/mehmet-aki-f-ersoy-un-si-i-rleri-nde-maturidili-k/> adresinden alındı
- Yıldız, A. (2012). *Niyazi Berkes ve Türkiye'de Çağdaşlaşma'nın Gelişimi*. 05 24, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101311> adresinden alındı
- Yücel, G. (2020). *İttihat ve Terakki Cemiyetinin İdeolojik Terkibinde Üç Tarz-ı Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük*. 05 24, 2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359076> adresinden alındı
- Yeşilyurt, Y. (2022). *Mehmet Akif Ersoy'un Düşüncesinde Toplum, Millet ve Milliyetçilik*. 04 05, 2026 tarihinde <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.63668> adresinden alındı